

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 16 (Ağustos 2018), s. 19-30.
DOI: 10.25068/dedekorkut231
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 27. 07. 2018
Kabul Tarihi: 19. 08. 2018

Eski Türkiye Türkçesinde Küçültme, Sevgi, Şefkat ve Acıma İşlevli Ekler

Affixes with Diminution, Love, Affection and Compassion Functions in Old Turkey Turkish

Sezer ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR*

Öz

Bu makalede Eski Türkiye Türkçesindeki küçültme, sevgi, şefkat ve acıma işlevli ekler ele alınmıştır. Dil bilgisi kitaplarında "küçültme" başlığı altında incelenen eklerin işlevlerine bakıldığında sadece küçültme olmadığı görülür. Küçültme işleviyle beraber yerine göre sevgi, şefkat ve acıma işlevini de üstlenmektedir. Bu sebeple, söz konusu eklerin küçültme dışında buna benzer işlevleri de üstlenmesi sebebiyle yeniden adlandırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çalışmada Eski Türkiye Türkçesi metinlerinden hareketle bu dönemde küçültme sevgi, şefkat ve acıma anlamı katan +(A)ç, +Ak, +CA, +cAK, +cAglz, +clk, +CUk, +cUgAz, +klnA, +lAk, +rAk/+lRak/+UrAk ekleri tespit edilmiş. Bunlar dışında doğrudan küçültme ifade etmeyen ancak benzetme yoluyla +sl, +msl ~ +msa, +mtl, +mtlk, +mtll, +CII/+CUI, +rAk/+lRak/+UrAk, +sagı/+sagu eklerinin de getirildiği renk ve tat bildiren kelimelerin anlamına azaltma, küçültme ifadesi kattığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Eski Türkiye Türkçesi, küçültme, sevgi, şefkat, ek.

Abstract

In this article diminution, love, affection and compassion functions of the affixes in Old Turkey Turkish has been studied. In grammar books affixes studied under the title of "diminutive" does not only have diminution function. Depending on the context, it also has love, affection and compassion functions. Therefore the necessity of renaming the said affixes should be considered because of the similar functionalities they have other than diminution. In this study affixes +(A)ç, +Ak, +CA, +cAK, +cAglz, +clk, +CUk, +cUgAz, +klnA, +lAk, +rAk/+lRak/+UrAk which give the meaning of diminution, love, affection and compassion have been identified in the Old Turkey Turkish texts. Apart from these also +sl, +msl ~ +msa, +mtl, +mtlk, +mtll, +CII/+CUI, +rAk/+lRak/+UrAk, +sagı/+sagu affixes has been identified which does not directly express diminution but gives the meaning of decrease, diminution when they combine with words which indicates color and taste.

Keywords: Old Turkey Turkish, diminutive, love, compassion, affix.

*Doç. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye. El-mek: sozyasamis@gmail.com

Giriş

Dilin en önemli özelliklerinden biri, sürekli değişim ve gelişim içinde olmasıdır. Bir dildeki kelime ve ekler zaman geçtikçe ses, anlam veya işlev bakımından bazı değişikliklere uğrar. Dildeki bu doğal seyir elbette ki birden bire olmaz. Bazen eski ve yeni şekiller metinlerde yan yana kullanılırken bazen de kullanılan bir şekil tamamen ortadan kalkar veya sınırlı örneklerle görülmeye devam eder.

Doğal, toplumsal, siyasal, kültürel, sanatsal, ekonomik, teknolojik ve daha başka değişimler dile yansımakta bunların sonucu olarak da yeni sözcüklerin türetilmesini zorunlu kılmaktadır. Dilde yeni kavramları karşılamanın yollarından biri olan yeni sözcük türetme bir dilin kendi imkânları çerçevesinde gerçekleşir. Türk dilinin yeni kelime yapımı da sona gelen ekler yardımıyla gerçekleşmektedir.

Türkçede bazı eklerin hiç değişmeden veya bazı ses değişiklikleriyle bugüne geldiği; bir kısmının ise tür değiştirme yoluyla varlığını muhafaza ettiği veya bir kısım ekin belli bir zamana kadar kullanılıp ondan sonra kullanımdan düştüğü görülür. Türkçede bazı ekler çekim eki iken zamanla kimi kullanımlarda yapım eki durumuna geçerek tür değiştirmiştir. Bu durumun en çok bilinen ekleri +CA eşitlik ve +ki aitlik ekidir. Eklerin tür değiştirerek kullanım sahasını genişletmesi ve yeni işlevler kazanmasıyla onların adlandırılması hususunda da birtakım farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Küçültme işlevli ekler eklendikleri isim, sıfat veya zamirlerin anlamlarını bazen değerini azaltarak bazen de sevgi acıma, şefkat yoluyla gerçek anlam ve değeri dışında küçültmektedir. Türkçede sevgi, şefkat ve acıma anlamı barındıran küçültme işlevli ekler özellikle de getirildiği ismin azlığı, küçüklüğü ifade ettiği durumlarda kelimenin anlamını pekiştirmek, kuvvetlendirmek, azlığı derecelendirmek içindir: *alçak, alçacık; az, azıcık, azca, azkine; kısa, kısacık; kulun "yeni doğmuş at yavrusu, tay", kulunca "taycık", kuluncuk "taycık"; küçük, küçücük; yavru, yavrucak, yavrucuk, yavrucağız* gibi. Asıl manasında azlık, küçüklük ifade etmeyen isimlerde ise bu ekler küçültme, azlık işlevi ile birlikte yerine göre sevgi, şefkat ve acıma anlamı katan bazen de benzetme yoluyla küçültme ifade eden kelimeler türetir: *kadıncağız, Mustafacugum, birazcük, kuzucak, kızılımsı, azrak, sarusağı* gibi.

Sıfatların küçültme şekillerinin çağdaş Türk dillerinde yeni bir kelime ve küçültme ögesi olarak iki biçimde kullanıldığı belirtilir (Kononov, 1968: 82). Ancak ekin yeni bir kelime türetmesi, kelimeye yeni bir mana kazandırması onun yapısallığıyla ilgilidir. Küçültme, azlık, buna bağlı sevgi, şefkat ve acıma işlevi katan ekler, yeni bir anlamdan ziyade mevcut anlama katkı sağlamak, onu bir nevi derecelendirmek, pekiştirmek ve kuvvetlendirmek suretiyle, getirildiği kelimenin asıl anlamından hareketle ona özel bir incelik, ayırım ve sonuçta ise farklı bir işlev kazandırmaktadır. Mesela +CA ekinin isim çekim ekleri arasında eşitlik eki; dil, bitki, hayvan, renk bildiren kelimelerde benzerlik, gibilik veya getirildiği kelimeye göre küçültme ifadesi taşıyan yeni adlar türetmesi bakımından söz konusu unsurun yapım eki olması sebebiyle adlandırmanın da dil bilgisi ile ilgili kaynaklarda bu hususlara uygun yapılması gerekmektedir. Aynı biçimbirimlerin farklı işlevlerle kullanıldığını göz önünde bulundurarak bir eki tanımlamak ve adlandırmak gerekir. Dil bilgisi çalışmalarında ekler en işlek işlevinden hareketle adlandırılmıştır. Zaman içerisinde Türkçenin farklı dönemlerine ait eserlerde aynı eklerin kullanım alanlarına göre değişik işlevlerle ortaya çıkması, bir dönemde belli bir işlevle yaygın kullanılan eklerin zamanla daha başka işlevler de kazanıp öylece yaygınlaşması farklı zamanlardan kalan eserlerdeki metinlerde görülebilen bir durumdur.

Türkçede küçültme işlevli eklerle türetilen kelimelerin bir kısmında sadece küçültme, azlık, bir kısmında sadece sevgi ve şefkat bir kısmında ise küçültme ile birlikte sevgi, şefkat ve acıma anlamı bulunmaktadır. Bu durum metnin bağlamına, cümleye, konuşmada vurguya göre değişebilmektedir. Türkçenin dil bilgisi ile ilgili temel kaynaklarında bazı ekler daha çok öne çıkan, yaygın olan işleviyle adlandırılmıştır.

Bu çalışmaya konu olan küçültme, sevgi, şefkat ve acıma işlevli ekler, tarihî gramer kitaplarından *Müeyyessiretü'l-Ulûm'da* "ism-i tasgîr" başlığıyla ele alınmış, +cUk, +cUgAz, +cA ekleri belirtilmiştir (Karabacak, 2002: 31-34).

Tertîb-i Cedîd-i Kavâid-i Osmâniyye' de konu "ism-i tasgîr" başlığıyla ele alınmış, +cAk, +cAğIz, +clk eklerine yer verilmiştir (Karabacak, 2007: 32).

Kavâid-i Lisân-ı Türki' de "isim" başlığı altında "ism-i tasgîr" adıyla konu ele alınmış, +clk ekinin küçültme işlevinin yanı sıra Türkçede umumiyetle şefkat ve muhabbet ifadesi için kullanıldığı kaydedilmiştir (Türkay, 1999: 17).

Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî' de +clk, +cAğIz, +cAk ekli kelimelerin "ism-i tasgîr" olduğu üzerinde durulmuştur (Toparlı, 2003: 25).

Diğer dil bilgisi kitaplarında söz konusu ekler, *küçültmelikler* (Emre, 1945: 156), *küçümseşikler* (Deny, 2012: 293), *sıfatlarda küçültme* (Timurtaş, 1994: 90), *küçültme* (Banguoğlu, 2000: 158, 161), *adlarda küçültme* (Banguoğlu, 2000: 340; Korkmaz, 2003: 250; Hengirmen, 2007: 121), *küçültme ekleri* (Ediskun, 1999: 109), *küçültme ve sevgi ifade eden ekler* (Ergin, 1992: 163-166), *küçültmelik* (Gülsevin, 1997: 116) biçiminde adlandırılmıştır. Ekleri adlandırırken birden fazla işleve sahip olduklarını ve olabileceklerini dikkate alarak onları temel ve en işlek olan işlevlerine göre adlandırmanın esas kabul edildiği ancak aynı eklerin başka işlevleri de karşılayabileceği dikkate alınarak ayrı ayrı adlandırılmalıdır. Bu yüzden bu yazıya konu olan Eski Türkiye Türkçesi ve bu dönemin dil özelliklerinin devam ettiği Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi bağlamında ele alınacak ekler "küçültme, sevgi, şefkat ve acıma işlevli ekler" biçiminde adlandırılacaktır.

Eski Türkiye Türkçesi metinleri ve bu dönemle ilgili sözlüklerdeki kelimelerden hareketle işlevinde küçültme, azaltma, sevgi, şefkat ve acıma ifadesi barındıran Türkçe ekler çalışmaya alınmıştır.

+(A)ç: Eklendiği kelimeye küçültme ve sevgi işlevi katan sınırlı kullanıma sahip bir ektir.

Ki iki ağ ve iki kara ögeç // Üçer yaşında dahi iki erkek (TS/V, s. 3056) [ögeç (~ öveç) "iki üç yaşlarında erkek koyun ve keçi" < öge "yaşlı" +ç].

Koç, teke, erkek (BL, s. 89/32 b-8), [erkeç "üç yaşını bitirmiş keçi, genç teke" < erk ~ ırk "koç" + (e)ç].

+Ak: Eski Türkçede +GAk biçiminde olan küçültme, sevgi, benzetme ve getirildiği isme kuvvetlendirme işlevi katan ek genellikle tek heceli kelimelere gelmektedir. Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde küçültme işlevi ile ekin kullanımları sınırlıdır.

İki gömlek iki yağlık iki ton // İpek yerüne işlemişler altun (Â. Paşa Mev., 105. beyit) [ipek "ince ip" < yip+ek].

Bir çift suna gördüm gölde gölekte // Altın küpe şan veriyor kulakta (TS/III, s. 1739) [gölek "küçük göl, gölcük" < göl +ek].

Şunda bir deli yigit yolcınıñ, yolakçınıñ, çobanıñ çoluguñ etmegin alur (DK, s. 537/134 b-11); (yol yok **yolak** yok oraya gidilmez (Atalay, 1942: 25) [**yolak** “küçük yol, patika, ince yol, keçi yolu < yol+ak].

Yedi semiz sığırı yer yedi aruk sığırlar ve yedi **başak** bugday (Kur'an Ter., 253 a/3, s. 188)

Ziyana verür harman issi işin // Ki **başakçıya** karşı salar başın (TS/I, s. 419) [**başak** “arpa, buğday, yulaf gibi ekinlerin taneleri taşıyan başı” < baş+ak]

Şişek etin edine hâssa ki semiz **oglak** eti ve kuzı eti (Tuh. Müb., s. 77) [**oglak** “keçi yavrusu” < ogul+ak].

... ziyânın giderür ve **kozagını** döğüp it ısırduğı yire yaku iderlerse ziyânın giderür (Edv. Müf., s. 28/14 b)[**kozak** “koza, kozalak” < koz “ceviz”+ak].

+CA: Türkçede eşitlik eki olarak hem çekim hem de isimden isim yapım eki olarak kullanılır. Sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan kelimelere eklenen azlık, küçültme işlevi katan bir ektir (Korkmaz, 1995a: 55). Bu ekin küçültme işlevi ETT dönemi metinlerindeki kelimelerde çok zayıftır, daha çok sevgi, şefkat ve acıma ifade ettiği kullanımlara rastlanılmaktadır.

Gül-zâr **yüzlücem** dahu gül-gûn **yanaklucam** (A. Dâ'î Div., s. 141)

La'lin **dudaklucam** dahu dür-dâne **dişlücem** (A. Dâ'î Div., s. 141)

Süci içen kişi nite bekleye râz // Meger **suluca** ola ol dahu az (SN, s. 274/1189. beyit) [**suluca** “biraz sulandırılmış, az sulu”].

Zira ki **yaluñuzça** ogluydu (TS/VI, s. 4259) [**yaluñuzça** “biricik, tek”].

Karıca ağlayıp gitti özünden // Ol iki âlemin fahri sözünden (TS/IV, s. 2297) [**karıca** “ihtiyar kadın, yaşlı kadıncağz”].

Bazı metinlerde bu ek benzetme yoluyla ve getirildiği kelimenin kök anlamıyla da ilgili olarak azaltma, küçültme bildirir.

Katı yay çeküp irag atardı oh // Âdem kanı katında bir **çöpce** yoh (SN, s. 355/2369. beyit) [**çöpce** “çöp kadar, çok az, çok değersiz”].

Kılca miyânuñdan eser bulmazam // Arar isem varı yogı mû-be-mû (Hamdî Div., 141. gazel) [**kılca** “küçücük, çok az, kıl kadar”].

Bu ek “benzetme, eşitlik, gibilik” anlam ilgisinden hareketle renk ve tat bildiren kelimelere gelerek bunlara küçültme işlevi katmıştır.

Dedi aksın **kızılcaveş** kanı // Süre her kim bu gül-ruha anı (TS/IV, s. 2540) [**kızılca** “kızılık, kırmızıya yakın, hafif kızıl”].

Tatlu nârı depesinde oyalar ve içinde **saruca** kabın gidereler (MŞ, s. 81/M70 a-6)[**saruca** “az sarı, sarımtırak”].

+CAk (+cah): Bu ekin +çA eşitlik eki ile ok/ök kuvvetlendirme edatının (Korkmaz, 1995b: 108); -ç + -(a)k iki küçültme ekinin (Kuznetsov, 1995: 196) birleşmesinden oluştuğu görüşü bulunmakta ve eklendiği kelimeye küçültme, sevgi ve şefkat anlamı katmaktadır. Eklendiği kelimenin son ünsüzünün -k olması durumunda, ekin son sesindeki -k ünsüzüyle uyumsuzluğunun giderilmesi amacıyla kelimedeki son ses -k'nin düşürüldüğü görülür.

Zira bir kelp önüne bir **süñücek** birağana bunca tevazu' eder, anın eşigin yastanıp yatur (TS/ V, s. 3622) [**süñücek** "küçük kemik, kemik parçası" < süñük "kemik"+cek].

Süde kesilmiş [oglan], oylan, **giçicek** oylan (BL, s. 59/8 b-2)[**giçicek** "küçücük"].

İy **kuzucagum!** Tîz tîz yûri yoksa seni kurt alur (TİKT, s. 400/166 b-12) [**kuzucak** "pek sevilen, çok sevilen yavru, sevgili evlat"].

Her şâfuñ orta yirinden bir **iplicek** koyalar hâcet vaktında götürüneler şâf tamâm eriyicek **iplicegin** çekeler (MŞ, s. 181/M163 b-10, 11)[**iplicek** "iplik parçası, az miktardaki iplik" < iplik+cek].

Kazâ-y-ıla avrat tonunda delicek var-ıdı (Marz. Ter., s. 201/22 b-9) [**delicek** "küçük delik" < delik+cek].

Ve anlaruñ bir çift tavucakları var-ıdı (Marz. Ter., s. 239/49 a-1) [**tavucak** "tavukçuk" < tavuk+cak].

Anuñ-ıçun kim ben anuñ evine // **Küçücekden** gelmiş-idüm yanına (KD, s. 9/23 b-113)[**küçücek** "küçücük, pek küçük, çok küçük" < küçük+cek].

Koltuk altındaki ve oyluklar dibindeki **kısıcak** yer (TS/IV, s. 2517) [**kısıcak** "daracık" (< kısı "dar yer"+cak].

yoncucak "küçük parça, parçacık, çer çöp" [Vambery 1901: 184][Bugünkü biçimiyle **yonga** "parça"+cuk].

Ekin geldiği kelimeyi sıfat veya zarf yapması durumunda, bazen söz konusu eki bulunduran unsura "küçültme" yerine "kuvvetlendirme, güçlendirme" ifadesi kattığı görülür.

Meger konduğı yir Pervîz şâhun // **Yakıncak** menzili idi bu mâhun (HŞ, s. 65/1773. beyit) [**yakıncak** "pek yakın, yakıncacık, çok yakın].

Yakıncak sana karşu hem geldiği // Hemîn ola budur kuluñ bildüğü (SN, s. 301/1592. beyit).

Taşuñ bigi içüñ **gökçek** sanurdum // Özüñ bigi sözüñ gerçek sanurdum (HŞ, s. 195/5199. beyit) [**gökçek** "güzel, sevimli, pek hoş, görkemli"].

+cAgIz: Getirildiği kelimeye küçültme, azaltma, sevgi, acıma, zavallılık ve kinaye anlamı katan +cUgAz ekinin değişik bir biçimidir. Umumiyetle ünsüz uyumuna bağlı olmayıp c'li biçimde görülür. ETT'de bu ekin daha çok +cUgAz biçimi yaygın olup +cAgIz ekinin sınırlı bir kullanımı vardır. Z. Korkmaz'a göre söz konusu bu ek, +CAk küçültme ekinin +Az > +Iz ekiyle genişletilmiş biçiminden ek yığılmasıyla meydana gelmiştir (Korkmaz, 2003: 41).

Ger **añulcagız** gönlüümü alasin // Yeg andan ki yüz gez çeri salasın (TS/I, s. 153) [**añulcagız** "yavaşcacık, yavaş yavaş"].

Bu ekin zamirlere gelerek küçümseme, acıma veya sevgi ifadesi kattığı görülür.

buncagız "bu kadar, bu kadarcık" (TS/I, s. 697).

+cIk, +CUk, +culı: -ç+-(a)k iki küçültme ekinin kaynaşması sonucu oluştuğu (Kuznetsov, 1995: 196) belirtilir. İki ve ikiden fazla heceli kelimelere getirilen bu ekin eklendiği kelimenin son sesinde "k" ünsüzü bulunması durumunda sondaki "k" düşmektedir. Bu ek, bazen eklendiği kelimeye ünlü türemesiyle +AcUk biçimine

geçmektedir. ETT döneminde ekin ünlüsünün daima yuvarlak biçimli olduğu belirtilir (Karadoğan, 2001: 176).

Bazı kelimelere küçültme, azaltma, azlık ifadesi katmıştır:

Har lafzının tasgiridir, eşecik demek olur (TS/III, s. 1554) [**eşecik** “küçük eşek, eşekcik” < eşek+cik].

Gögüzüñ üstü gögüzüñ altı, gögüz çukurcuğı (BL, s. 58/7 a-6) [**çukurcuk** “derin olmayan, küçük çukur, çukurumsu”].

Sefer uzak kısacuk ömr ü azuk az iş çok (Şeyhî Div., s. 35) [**kısacuk** “çok kısa, az”].

Pîşterek: Öñdünrecük ve ilerürecük demek olur (TS/V, s. 3096) [**öñdünrecük** “biraz önde, azıcık önde”].

Küpecüğe koyalar ve agzın bezle bağlayalar (TS/ IV, s. 2772) [**küpecük** “kavanoz, ufak küp”].

Kızıl gül yapragın dört rıtlı, bir içi sırçalı küpcüğe koyalar (Kem., 19 a/7) [**küpcük** “küçük küp”].

Yaşıl renklü deve, kızıl deve, kara devenüñ ki akcası ola azcuk arada (BL, s. 87/31 b-5) [**azcuk** “azıcık, küçücük”].

Azacuk müddetün içinde şehzâd // Öküş hikmet tutar üstâddan yâd (HŞ, s. 32/848. beyit) [**azacuk** “azıcık, az miktarda” < az+a+cuk].

Beliñleyü turdı ne budur ne ol // Câmı azacuñ kalup u kaygu bol (SN, s. 393/2916. beyit).

Agaç ardında bir daraçuk delük var (Vambery 1901: 158) [**daraçuk** “çok dar, daracık” < dar+a+çuk].

Uşacuk ogulcaklarum var iy ulu // Karnı açdur hep dükeli kaygılı (Fer., s. 83/930. beyit) [**uşacuk** “küçücük, ufacık, pek küçük” < uşak+cuk].

Ol oglancuk erkeçük ola (TS/III, s. 1501)[**erkeçük** “küçük erkek, delikanlı” < erkek+cük].

Kül depecük olmaz (DK, s. 13/3 b-6) [**depecük** “tepecik”].

Şol yağmur katresinden olan kuyucuklar gibi gördiler (Marz. Ter., s. 219/31 a-5)[**kuyucuk** “küçük kuyu, kuyucuk”].

Birazcük ana meylüm olayıdı // Koyadum ne kim kula kolay idi (SN, s. 575/5609. beyit) [**birazcük** “az miktarda, birazcık”].

sücücük “biraz içki, az miktarda içki” (EAT Sözü., s. 621) (< **sücü** “şarap, içki”+cük).

Bazı kelimelere de sevgi, muhabbet, şefkat ve acıma ifadesi katmıştır:

Cândan ‘azîz sevgülüce mustafacugum (A. Dâ’î Div., s. 130).

Cânım vireyim vasluna şükrâne hızırcuk (A. Dâ’î Div., s. 141).

Mere sakalcuğı ağca koca, gözcügezi çöngce koca (DK, s. 321/80b-13).

Ol arada bir karıcuk var idi // Ki yatalığı eski dîvâr idi (SN, s. 491/4368. beyit) [**karıcuk** “yaşlı kadıncağız”].

+CUgAz: Bu ekin, +cUk ile +Az ekinin genişletilerek anlamı güçlendirilmiş bir küçültme eki olduğu (Tietze, 2002: 395); +çAk küçültme ekinin +Az eki ile genişletildiği, özellikle de sevgi ve acıma ifade ettiği (Korkmaz, 1995a: 66) belirtilmektedir. *Müeyyessiretü'l-Ulûm'* da verilen bilgilere göre bu ek kelimeye her zaman küçültme, sevgi, şefkat ve acıma anlamı katmamış bazen bir isteği, rica etmeyi, isteğe hoşluk ve güzellik katmayı da ifade etmiştir (Karabacak, 2002: 32). ETT metinlerinden tespit edilen örneklerden getirildiği kelimelerde küçültme, sevgi, samimiyet, hoşluk ve güzel hitap etme işleviyle kullanıldığı görülür. Bu ek tek heceli isimlere getirilmektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen eklerdendir.

*Bu deprenişe dâdî derler **kurtcugaz** yürür gibi hareket eyler, deprenür* (Tuhfe-i Mübârîzî, 28 b/4) [**kurtcugaz** “kurtçuk, küçük kurt”].

*Gücücek tavada od üzerinde **sucugazla** ezüp kaynadalar* (TS/V, s. 3567) [**sucugaz** “az miktarda su, çok az su”].

*Yüce yer dahu gen yer, güççük **tagcugaz*** (BL, s. 98/40 b-6,) [**tagcugaz** “yükseltisi az olan dağ”].

*Hunük **yilcügez** esidi ahşamın // Meded ol bulundu cânına hemîn* (SN, s. 437/3560. beyit) [**yilcügez** “esinti, hafif rüzgâr”].

*Pes ol kişi kim bir mazlûmuñ **evcügezin** zulm-ile ala* (Marz. Ter., s. 201/ 22 a-11) [**evcügez** “küçük ev”].

*Mere sakalcuğı ağca koca, **gözcügezi** çöngе koca* (DK, s. 321/80 b-13).

*İy cân içinde **câncugazum** dil-rübâcugum* (A. Dâ'î Div., s. 130).

*Tedebbür kılıp eydesin kim vallahi şol ki bir dünya **begçügezidir** bana rızık vermek elinden gelmez* (TS/I, s. 481)[**begçügez** “beyceğiz” < beg+çügez].

+kInA: Köktürkçede +kinya, Uygur Türkçesinde ny ayrışması ile birlikte n ağzında +kına, +kine, +kie; y ağzında +kıya, +kiye, +kıa biçimindedir (Gabain, 1988: 105; Erdal, 1991: 47, 48). Özellikle Kıpçak Türkçesinde sıkça kullanılan (Karamanlıoğlu, 1994: 27), eklendiği sözcüğe küçültme, sevgi ve şefkat anlamı katan, geldiği kelimeyi kuvvetlendiren bu eke bazı çalışmalarda ETT’de rastlanmadığı (Coşkun, 2001: 610; Alkaya, 2008: 45; Küçük, 2015: 288) belirtilse de bu dönemde arkaik olarak ve kalınlık incelik uyumu dışında görülmektedir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen eklerdendir.

*“İy ata sizi sıyan bu **azkine** çeri midür?” didi.* (Sül. Keb., 62. cilt, 92 a-20) [**azkine** “çok az, azıcık, az miktarda”].

*“İy ata bu **azkine** çeriği baña kırdurmak istersin.” diyüp Mihribânû on biñ dilâver-ile Rüstem çerisine rahşı sürüp gitdi.* (Sül. Keb., 62. cilt, 92 b-4).

+IAk: Bu ekin +IA isimden fiil yapım eki ile -k ekinin kaynaşması ile oluştuğu, ancak bu birleşik yapının farklı bir anlatım kazanıp doğrudan isimden isim yapım eki durumuna geçtiği, insanlar için aşağılama anlatımıyla sıfatlar yaptığı belirtilir (Banguoğlu, 2000: 186, 187). +IA isimden fiil yapım eki ile fiilden isim yapan -k ekinden oluşmuş bu birleşik ek (Korkmaz, 2003: 50) ETT’de küçültme, azlık işleviyle yeni kelimeler türetmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen eklerdendir.

*Donlarım al gönlegimi at beri // Çıkayım sudan **añarlak*** (TS/I, s. 123) [**añarlak** “az öte, az ileri, azıcık öte”].

Atdan indi, cuvâlı indürdi, baña eyitdi, var **gerilekde** dur dedi, ıragırak gıtdüm (Erciyas, 2015: 125)[**gerilek** “geriye doğru, az geri” < geri+lek].

Buradan birez dahı **ilerüle**k yürüyürek görđi kim ... (TS/III, s. 2046) [**ilerüle**k “az ileri, azıcık ileriye doğru” < ilerü+lek].

+rAk: Dil bilgisi kitaplarının bir kısmında “büyüklük, fazlalık, çokluk” ifade eden ek olarak adlandırıldığı (Ergin, 1992:172), zaman zaman karşılaştırma amacıyla “nitelikçe daha az, oldukça” ifadesi kattığı (Zülfikar, 1991: 136), sıfatların küçültmesini yaptığı (Deny, 2012: 297) bilinmektedir. ETT metinlerindeki örneklerden de görüleceği üzere ek küçültme işleviyle kullanılması durumunda, getirildiği kelime daha az olanı, azlığın, küçüklüğün derecesini ifade etmektedir. Aslında karşılaştırma işlevli bu ekin getirildiği bazı kelimelerin mevcut anlamında azlık, küçüklük ifade etmesinden dolayı kelime köküne bağlı olarak küçültme işlevinin ortaya çıktığı söylenebilir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaşamayan eklerdendir.

Zerre deyü güneş içinde görünen begayet **kiçirek** toza derler, ya’ni andan kiçi nesne yoktur (TS/IV, s. 2557) [**kiçirek** “küçük, çok küçük, küçükçe, daha küçük, ufak” < kiçi “küçük”+rek].

Küçücük başlu ve **azrak** ve firâh çeşm ola (Sül. Keb., 80. cilt, 450 b-1) [**azrak** “daha az, azca”].

Sigiller bir sivilcidür ki **kiçirek** ve katı olur (MŞ, s. 153/M138 a-13) [**kiçirek** “küçük, pek küçük”].

Eyle deyicek bir **karırak** avrat çıkageldi (TS/VII, s. 245) [**karırak** “yaşlıca, ihtiyar kadın, yaşlı kadıncağz” < karı “ihtiyar, yaşlı”+rak].

Bu ekin renk ve tat bildiren adlara gelerek “gibilik, benzerlik” ifadesiyle birlikte esas olan ana bir renk ve tat bildiren unsurun daha az benzer biçimini, ara bir tonunu ifade eden, bir nevi küçültme işlevi katan yeni kelimeler türettiği görülür. Azeri ve Türkmen Türkçesinde de **+rAk** eki ilave edildiği kelimenin manasında azlık ifadesini karşılamakta, getirildiği kelimenin anlamındaki azlık derecesini belirtmektedir (Biray, 1999: 58).

Kahd [Ar.] ... Az bozrak olan ak renkli nesne ve güccük kulaklı rengi **kızkıldırak** bir cins koyundur ve **kızılıtrak** yüzü çil koyun ve kabak koyun (TS/IV, s. 2542) [**kızılıtrak**, **kızkıldırak** “kızıla çalan, kızılca, çil”].

Süci ... kekre olmaya kim kabız eylemeye, sevda eylemeye **acırak** gibi ola (TS/I, s. 6) [**acırak** “acımsı, acımtırak”].

Bu ek **+IrAk**, **+UrAk** şeklinde de görülmektedir. **+IrAk** ekindeki ön sesteki ünlünün aslı veya sonradan türeme olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır (Eckmann, 1953: 51, 52).

Beksimet ıssıdur ve kurudur ma’dede tez hazm olur ve gıdâsı **azırakdur** (MŞ, s. 25/M17 a-6,7) [**azırak** “daha az, azıcık” < az+ırak].

Velî bu kadar var ki irkek tâli’lüler arasında sitâresi biraz **alçagirak** olur (Sül. Keb., 62. cilt, 123 a-17) [**alçagirak** “daha az alçak, alçakça” < alçak+ırak].

Eger **bozırak** ve bulanık olursa balgam galipligine delâlet eyler (TS/I, s. 658) [**bozırak** “bozca, bozumsu” < boz+ırak].

Kelimenin anlamına doğrudan küçültme, sevgi, şefkat ve acıma anlamı katmayıp sadece renk ve tat bildiren sınırlı adlara gelerek benzetme yoluyla küçültme anlamı katan, “gibi, yaklaşık olarak, ... e çalan” biçiminde bir anlam ilgisiyle azaltma, küçültme ifadesi katan ekler şunlardır:

+sI, +msI ~ +msa: Bu ekler, Eski Türkçedeki *+slg* ekinin karşılaştırma ve benzetme yoluyla küçültme işlevi yüklenmiş biçimleridir. Benzerlik anlamı taşıyan bu eklerin kullanım alanları ünsüzle biten sözcüklere *+sI*, ünlü ile bitenlere ise *+msI* biçiminin gelmesi şeklindedir (Korkmaz, 2003: 381). Ancak bu kullanım alanının mutlak bir biçim olmadığını belirtmek gerekir. *+msI* biçimi *+m* eki ve öteden beri benzerlik işlevi ile kullanılan *+sI* ekinin birleşmesinden oluşmuştur. Bazı metinlerde ekin son ünlüsündeki değişiklikle *+msa* biçimiyle de görülmektedir.

Zengâle [Fa.]: *Karımsı ki kar gibi yağar* (TS/IV, s. 2303)[*karımsı ~ karımsa ~ kırımsa* “kırağı, beyaza çalan” < kar+ımsı ~ +ımsa].

Bir nevi karıncaya denir ki rengi *kızılsı karamlık olur* (TS/IV, s. 2543)[*kızılsı* “kızılımsı, kızıla çalar”].

+mtI, +mtIk: Eski Türkiye Türkçesinden önceki dönemlerde görülmeyen, *+msI* eki ile aynı işleve sahip olan eklerdir. Renk ve tat bildiren kelimelere gelerek benzetme yoluyla eklendiği unsurun anlamında dereceli bir küçültme sağlamaktadır (Banguoğlu, 1988: 13-27). Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmamaktadır.

ekşimti “ekşimtirak, ekşiye çalar, ekşice” (TS/III, s. 1417); **bozumtuk** “boza çalar” (TS/I, s. 661); **sarımtık** “sarımsı, sarıya çalar” (TS/V, s. 3315).

+mtII: Renk adlarına gelerek benzetme yoluyla küçültme bildiren eklerdendir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan eklerdendir.

karamtıl “karaya çalar, karamsı” (TS/IV, s. 2268).

+CII, +CUI: Renk bildiren adlara gelerek benzetme yoluyla küçültme ifadesi katan eklerdendir.

bozcıl “boz renkli, bozumtirak” (TS/I, s. 659); **gökçil ~ gökçül ~ gökcül** “mavimsi, gök rengine, maviye çalar” (TS/III, s. 1737).

+sagı, +sagu: ETT metinlerinde görülen, renk adlarına gelerek benzetme yoluyla küçültme ifadesi katan eklerdendir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen bir ektir.

Sevda galip olmak alâmetleri gövde rengi karasagu olmak (TS/IV, s. 2278)[*karasagu* “karamsı, karaya çalar, karaca” < kara+sagu].

Karasagi, morsagi rengi olur (TS/IV, s. 2810) [*morsagi* “morumsu, mora çalar” < mor+sagi].

Kızılsagu kabı olur anı kesüp sürmek gayette eyüdüdür (TS/IV, s. 2542) [*kızılsagu* “kızılımsı, kızıla çalan” < kızıl+sagi].

Sonuç

Anlatılmak istenen varlığın, durumun, duygunun küçültülmesi, azaltılması istenildiğinde *küçük, ufak, az, biraz* vb. sıfatlar kullanılabildiği gibi ifadeye küçültme, sevgi, şefkat ve acıma ifadesi katılmak istenildiğinde kelimeye *+cAgIz, +cIk, +cUk, +cAk* gibi eklerin getirilmesi yoluna da gidilir. Bu ekler isimlere küçültme, azaltma anlamlarıyla birlikte duruma göre sevgi, acıma, küçümseme anlamlarını da katar.

Türkçede *küçültme ve sevgi ekleri* biçiminde çoğu kez birlikte adlandırılan ve anlamlandırılan ekler bazen sadece nitelik veya nicelik bakımından küçültmeyi, azaltmayı bazen de sadece sevgiyi, şefkati ve acımayı karşılamaktadır. Bu eklerin kimi zaman kelimeye samimiyet, hoşluk ve güzel hitap etme veya alay ve aşağılama işlevi kattığı görülür. Söz konusu ekler getirildiği kelimeye küçültme anlamıyla birlikte yerine göre sevgi, şefkat ve acıma; yakınlık, samimiyet ifadesi kazandırmıştır. Bu işlevlerin bir kısmı aynı unsurda aynı anda metnin bağlamına göre ortaya çıkabilmektedir.

Bazı eklerde azaltma, küçültme işlevi getirildiği kök kelimenin anlamıyla ilgilidir. Yalın biçimdeki kelimenin mevcut anlamı azlığı, küçüklüğü, sevgi ve şefkati içeriyorsa getirildiği eklerle bu anlam kuvvetlendirilmektedir.

Dil bilgisi ile ilgili kaynaklarda bir ekin hangi kategoride olduğunu belirtmekle beraber ekin adlandırmasını yaygın olan işleviyle yapmak yerine en sık kullanılan işlevinden başlayarak ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bir eki yaygın olan bir işleviyle adlandırmak ekin diğer işlevlerini bir nevi yok saymak, görmezden gelmek olacağı için adlandırmayı yaparken yaygın işlevinden dolayı genel bir adlandırma ile değil de işlev ölçüt alınarak belirtmekte yarar vardır. Türk dilindeki eklerin birden fazla kullanım alanı ve işlevi bulunabileceğinden hareketle, eklerin hangi kategoride olduğunu belirttikten sonra onların işlevleri ölçüt alınarak adlandırılmalıdır. Bugüne kadar *küçültme ekleri, küçültmelikler, küçültme ve sevgi ifade eden ekler, sıfatlarda küçültme, adlarda küçültme* gibi adlarla adlandırılan bu eklerin sadece küçültme işlevi bulunmadığı, burada söz konusu edilen eklerin başka işlevlere sahip olmasından dolayı ve bu adlandırmaların ekin tüm işlevlerini içermemesi sebebiyle adlandırmanın yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği doğmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada söz konusu edilen ekler bağlamında “küçültme ek(ler)i” ifadesi yerine “küçültme, sevgi, şefkat ve acıma işlevli ek(ler)” denilmesi daha uygun olacaktır.

Eski Türkiye Türkçesi metinlerinden hareketle bu dönemde kelimeye küçültme, sevgi, şefkat ve acıma anlamı katan +(A)ç, +Ak, +CA, +cAK, +cAgIz, +clK, +CUk, +cUgAz, +kInA, +lAk, +rAk/+IrAk/+UrAk ekleri tespit edilmiştir. Doğrudan küçültme, sevgi, şefkat ve acıma ifade etmeyen ancak benzetme yoluyla +sI, +msI ~ +msa, +mtI, +mtIk, +mtIl, +CII/+CUI, +rAk/+IrAk/+UrAk, +sağI/+sagu ekleri de getirildiği renk ve tat bildiren kelimelerin anlamına azaltma, küçültme ifadesi katmaktadır.

Bu eklerin bir kısmı aynı biçim ve anlam ilgisiyle günümüze kadar devam etmiş, bir kısmı ses bakımından değişikliğe uğramış, bir kısmı ise işlekliliğini kaybederek kullanımdan düşmüştür.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

[**Â. Paşa Mev.**] Bulut, B. (2017). *Âşık Paşa'nın Mevlidi İnceleme-Metin*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

[**BL**] Turan, F. (2017). *Bahşayış Lügati*. Ankara: TDK Yayınları.

[**Dâ'î Div.**] Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım)*. Ankara: TDK Yayınları.

[**DK**] Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası-Metin, Dizin*. II. cilt. Ankara: TDK Yayınları.

[**EAT Sözü**] Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.

[**Edv. Müf.**] Canpolat, M. & Önler, Z. (2007). *Edviye-i Müfredde*. Ankara: TDK Yayınları.

[**Fer.**] Şahin, H. (1993). *Hatiboğlu, Ferah-nâme (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.

- [Hamdî Div.] Özyıldırım, A. E. (1999). *Hamdullah Hamdî ve Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- [HŞ] Timurtaş, F. K. (1980). *Şeyhî ve Husrev ü Şîrin'i*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- [KD] Ersoylu, H. (1996). *Kız Destanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- [Kem.] Yelten, M. (1993). *Şiroanlı Mahmud, Kemâliyye*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- [Kur'an Ter.] Küçük, M. (2014). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- [Marz. Ter.] Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- [MŞ] Önler, Z. (1990). *Müntahab-ı Şifâ*. Ankara: TDK Yayınları.
- [SN] Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- [Sül. Keb., 62. cilt] Firdevsî-i Rûmî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*, 62. cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, H. 1534.
- [Sül. Keb., 80. cilt] Firdevsî-i Rûmî. *Süleymân-nâme-i Kebîr*, 80. cilt, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi, H. 1537.
- [Şeyhî Div.] İsen, M. & Kurnaz, C. (1990). *Şeyhî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- [TİKT] Yelten, M. (1998). *Şiroanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- [TS] *Tarama Sözlüğü* (1995). I-VIII. Ankara: TDK Yayınları.
- [Tuh. Müb.] Erdağı Doğuer, B. (2013). *Tuhfe-i Mübârizî*. Ankara: TDK Yayınları.

Kaynaklar

- Alkaya, E. (2009). Eski Türkçe -qına Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanımı Üzerine. *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildireleri- 25-30 Mart 2008 Şanlıurfa*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aslan, S. (2002). Türkiye Türkçesinde Küçültme ve Pekiştirme Kavramları ve -CIK Eki Üzerine. *Türk Dili*, 603, Mart, 224-228.
- Banguoğlu, T. (1988). Türkçede Benzerlik Sıfatları. *TDAY Belleten-1957*, 13-27.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Coşkun, V. (2001). -gine ve -raq Eklerinin Tarihî Türk Şiveleri ve Özbek Türkçesinde Kullanışları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz (II), 12/2. 599-613.
- Eckmann, J. (1953). Türkçede -raq, -rek Ekine Dair. *TDAY- Belleten*, 49-52.
- Ediskun, H. (1999). *Türk Dilbilgisi*. 7. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Erciyas, O. (2015). *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinden Ferec Ba'de's-şidde'nin Söz Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Vol. I. Wiesbaden.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Genç, G. (2005). *Eski Anadolu Türkçesinde İsimden İsim, Fiilden İsim Yapma Ekleri ve Fonksiyonları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, M. (2007). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Karadoğan, A. (2003). Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler. *TDAY Belleten-2001/I-II*, 171-179.
- Karamanlioğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kononov, A. N. (1989). İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı. *TDAY Belleten-1968*, 81-88.

- Korkmaz, Z. (1995a). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. I. cilt. Ankara: TDK Yayınları. 12-84.
- Korkmaz, Z. (1995b). Türkçede ok/ök Pekiştirme (Intensivum) Edatı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. I. cilt. Ankara: TDK Yayınları. 98-109.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair. *TDAY- Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 193-262.
- Küçük, S. (2015). *Tarihî Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapma Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şahin, H. (2013). Müyessiretü'l-Ulûm'da Küçültme Ekiyle İlgili İzahlar Üzerine. *Yalın Kaya Bitiği Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 533-539.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. I (A-E). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Zülfikar, H. (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara: TDK Yayınları.

